

**TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK JARAYONDAGI NIZOLARNI
BARTARAF ETISHNING PSIXOLOGIK USULLARI****Avazova Mehriniso Panjievna**

Qashqadaryo viloyati Ko'kdala tumani

83-maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim tizimida pedagogik jarayonda yuzaga keladigan nizolar, ularning kelib chiqish sabablari va nizolarni bartaraf etishning psixologik usullari yoritilgan. Ta'lim jarayonida o'qituvchi-o'quvchi, o'quvchi-o'quvchi va o'qituvchi-ota-ona o'rtasidagi kelishmovchiliklar ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Maqolada nizolarni konstruktiv hal etish, muloqot madaniyatini rivojlantirish va sog'lom psixologik muhit yaratishning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogik jarayon, nizolar, konflikt, psixologik usullar, muloqot, ta'lim muhiti, emotsional barqarorlik, konfliktologiya, psixologik muhit, hamkorlik.

KIRISH

Ta'lim tizimida pedagogik jarayon turli yoshdagi insonlar, qarashlar va manfaatlarning o'zaro munosabatiga asoslanganligi sababli nizolarning yuzaga kelishi tabiiy holat hisoblanadi. Biroq nizolarni to'g'ri boshqarish va ularni konstruktiv yo'l bilan bartaraf etish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir.

Pedagogik nizolar turli sabablar natijasida kelib chiqadi. O'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olmaslik, muloqotdagi kamchiliklar, baholashdagi adolatsizlik, o'zaro tushunmovchiliklar va emotsional zo'riqishlar konfliktli vaziyatlarni yuzaga keltirishi mumkin. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizolar ko'pincha talab va imkoniyatlarning bir-biriga mos kelmasligi, intizom masalalari yoki muloqotdagi xatolar tufayli vujudga keladi. Bunday holatlar o'quvchilarda o'qishga qiziqishning pasayishi, stress va salbiy emotsional holatlarning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Pedagogik jarayondagi nizolarni bartaraf etishning muhim psixologik usullaridan biri samarali muloqotni tashkil etishdir. O'zaro hurmat, faol tinglash, suhbatdoshning fikrini inobatga olish va muammoni birgalikda hal qilish nizolarni kamaytirishga yordam beradi. Empatiya, ya'ni boshqa insonning his-tuyg'ularini tushunish qobiliyati ham nizolarni hal etishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi va o'quvchilar bir-birining his-tuyg'ularini tushunishga intilganda o'zaro ishonch va ijobiy munosabat shakllanadi. Konfliktli vaziyatlarda emotsiyalarni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhimdir. G'azab va salbiy his-tuyg'ularni nazorat

qilish, vaziyatni xolis baholash va shoshilinch qarorlar qabul qilmaslik nizolarni konstruktiv hal qilish imkonini beradi.

Psixologik treninglar va rivojlantiruvchi mashg'ulotlar pedagogik jamoa va o'quvchilarda muloqot madaniyati, bag'rikenglik va nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Maktab psixologi pedagogik nizolarni bartaraf etishda muhim o'rin tutadi. Psixolog tomonidan diagnostik ishlar, maslahatlar va vositachilik faoliyatining olib borilishi nizolarni samarali hal etish va sog'lom psixologik muhitni yaratishga yordam beradi. Ota-onalar bilan hamkorlik ham pedagogik jarayondagi nizolarni kamaytirishda muhim omildir. Oila va maktabning o'zaro hamkorligi o'quvchilarning muammolarini o'z vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etishga xizmat qiladi. Psixologik muhit guruhiiy manfaatlarni qondirish, shaxslararo va guruhiiy nizolarni hal etishdagi amalga oshirilayotgan muloqotda vujudga keladi va namoyon bo'ladi. Shu bois ushbu munosabatlar tafovutli xarakterga egaki, ular ba'zan do'stona, hamkorlik, musobaqa yoki raqobat, hamjihatli yoki uyaltirib qo'yish, qo'pollik yoki ongli tartib-intizom tarzida gavdalanadi. Psixologik adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim oluvchilarning o'zaro ta'sirlashuvi ko'pchilik holatlarda to'rtta asosiy ta'sir ko'rsatish usuli orqali amalga oshiriladi: e'tiqod, taqlid, ta'sir, majburlash.

Ta'kidlab o'tilgan usullardan ham ma'lumki pedagogik jamoadagi o'qituvchi va ta'lim oluvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlashuv formalarida ham ular o'z aksini topishi tabiiy. Chunki ba'zi holatlarda, o'qituvchi tomonidan berilayotgan topshiriq va vazifalarning berilishi ta'lim oluvchilarning dunyoqarashiga mos kelish va kelmasligiga qarab nizoli holatlarni vujudga kelishi tabiiydir. Agar o'qituvchi shaxsi pedagogik jamaoda yetarlicha mavqeiga ega bo'lgan sharoitda beriladigan vazifa va topshiriqlarning bajarilish tartibi ta'sir ko'rsatishning e'tiqod darajasini namoyon qilishi mumkin. Ishonch va nufuzning yo'qolishi, yetkazilayotgan ma'lumotlarning to'laqlonligi va aniqligi, muloqot jarayonlarida shubhaning paydo bo'lishi va boshqalar ham aynan nizoli vaziyatlarni jamoada kechishiga zamin hozirlaydi.

Nizo to'g'risidagi odatiy tasavvurlar ma'lum maxsus tadqiqotlar tomonidan salbiy ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlandi. M.Doychning ilmiy ishlarida nizolar nazariy jihatdan tahlil qilinib, ularni ikki turga ajratadi: destruktiv i produktiv. Destruktiv nizoni aniqlash kundalik tasavvurlar bilan mos keladi. Aynan bu tipdagi nizo o'zaro ta'sirlashuvda xilma xillikni va fikrlarni toptalishiga olibkeladi. Destruktiv nizo ko'pincha sababga bog'liq bo'lmagan holda balki shaxsning stressga tushishiga olib keladi. Uning uchun o'ziga xos belgilar nizo sodir bo'lishiga qiziquvchilar sonining ortishi, ularning nizoli harakatlari, bir-birlariga nisbatan salbiy ustanovkaga egaliklari va bildirilayotgan fikrlarning keskinligini belgilaydi. Boshqa bir belgisi sifatida nizoda opponetning sifat va xislatlarini, o'zaro ta'sirlashuv vaziyatlarini noto'g'ri idrok etishi va sheriklarga ishonchni o'ta ortib ketish nazarda tutiladi. Bu

tipdagi nizolarni hal etish ancha murakkab bo'lib, yagona yo'li ancha qiyinchilik bilan erishiladigan murosa (kompromiss) hisoblanadi.

Produktiv nizoni muammo va uning yechish yuzasidan nuqtai nazarlardagi tafovutlar va shaxslar o'rtasidagi hamjihatlikning yo'qligi keltirib chiqaradi. Bunday holda nizo muammoni atroflicha tushunishni, sheriklar motivatsiyasini, boshqa nuqtai nazarlarni himoyalashlarini taqazo etadi. Biz nizolarni psixologik tahlili asosida quyidagi tarkibiy ko'rinishga egaligini keltirib o'tamiz. Nizolarning umumiy sxematik ko'rinishi Yuqorida keltirilgan rasmdan foydalanib, quyida nizoning funksiyalari xususida to'xtalib o'tamiz. Nizo o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy hodisadir. Nizo bu keng ma'noda va tor ma'noda tushuniladi. Keng ma'noda nizo – bu jamiyatdagi yangi va eski qarashlar o'rtasidagi kurash deb qaraladi. Tor ma'nodagi nizo – bu bir muammoni yechishdagi har bir shaxsning o'z fikrini qattiq turib himoya qilishida yuzaga keladi.

Nizo ijtimoiy psixologiyada qanday tushuniladi? Muomalaning buzilishi yoki psixologik jihatdan ichki ruxiy kelishmovchilikdir. Buni olimlar har sohada har xil tushunishadi. Masalan: G.Kovalev nizoga shunday ta'rif beradi: Nizo insonlar o'rtasida ijtimoiy va shaxsiy masalalarni yechishda vujudga keladigan holat, lekin har qanday qarshilik bu nizo bo'lavermaydi. Odamlar bir-birining fikri bilan kelishmasligi va o'zaro bahslashishi mumkin, har biri o'z fikrida qoladi, lekin baribir kelishib ishlashga ko'p hollarda majbur bo'ladi, qarama-qarshilik ba'zan yoqtirmaslik, emotsiya, tushunmaslik, ko'ra bilmaslik va boshqa sabablar nizoning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Nizo nafaqat qarama - qarshilik, shuningdek, o'ziga xos kurashish hamdir. Har ikkala tomon ham bunday holatda o'zlarini haq deb bilishadi va o'zaro kurashadi. Nizo bu qarama – qarshi dunyoqarashlar negizida yuzaga keladi. Nizoni albatta yechish kerak, chunki busiz hayot me'yorida davom etmaydi. Yuqorida aytib o'tganimizni tahlil qilib, psixologik nuqtai nazardan biz shunday ta'rif beramiz: "Nizo – bu shaxslardagi qarashlar, qiziqishlar o'rtasida qarama – qarshilik natijasida yuzaga kelgan psixologik holat bo'lib bu faqat shaxslarningbir-biri bilan hamkorlik jarayonida yuzaga keladi". Hozirgi kunda nizolarni samarali bartaraf etish pedagogik jamoadagi psixologik muhitni emotsional yaxshilashga qaratilganligi, hamkorlikda ishlash samaradorligini oshirishni ta'minlash garovi ekanligi hech kimga sir emas. Shu boisdan pedagogik faoliyatdagi va umuman nizolar haqida zaruriy ma'lumotlarga ega bo'lish foydadan holi bo'lmaydi. Nizolarni buzg'unchilik oqibatlarini muvaffaqiyatli hal etish ularni atroflicha o'rganishni talab etadi. Bunga esa jamoani yuqori darajada rivojlanganligi va iliq ijtimoiy psixologik muhitga ega bo'lishi orqali erishiladi. Dastlabki nizo haqidagi konsepsiyalar XIX-XX asrlarda vujudga kelib, asosiy nizo va uning yechimlarini topish yo'llari bo'yicha qo'yilgan qadamlar o'tgan asrning oxirlarida salmoqli o'rin tutadi. Bugungi kunda psixologiya va ijtimoiy psixologiyada V.O.Ageev (1990), A.A.Bodalev (1983), V.I.Juravlev (1983), N.N.Obozov (1979), I.A.Kon (1997), Ya.A.Ansupov, A.I.Shipilov (2000), F.M.Borodkin (1989),

A.K.Zaysev (1992, 1993), A.G.Zdravomislov (1995) va shu kabi boshqalarning tadqiqotlarida nizoning nazariy asoslari yoritiladi. Nizo (lotincha soʻzdan olingan boʻlib, “toʻqnashish”) – maqsad, qiziqish pozitsiyalar, fikrlar, qarashlar, kishilarning oʻzaro taʼsirlashuvidagi qarama - qarshi yoʻnalishlar boʻyicha toʻqnashishlardan iborat. Har qanday nizoning asosida qaysidir maʼnoda maqsad va manfaatlar oʻrtasidagi ziddiyat va qarama-qarshiliklar yotadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, taʼlim tizimida pedagogik jarayondagi nizolarni bartaraf etish psixologik yondashuv, samarali muloqot va hamkorlikni talab etadi. Empatiya, emotsiyalarni boshqarish, psixologik treninglar va vositachilik usullaridan foydalanish orqali sogʻlom taʼlim muhitini yaratish mumkin. Pedagoglar, psixologlar va otalarning hamkorligi pedagogik nizolarning oldini olish va taʼlim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Gʻoziyev E.Gʻ. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2019.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2018.
3. Nishonova Z.T. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Davletshin M.G. Pedagogik konfliktologiya asoslari. – Toshkent, 2017.
5. Kenneth Thomas va Ralph Kilmann. Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument. – New York, 1974.
6. UNESCO. Education for Peace and Conflict Resolution. – Paris, 2021.
7. UNICEF. Positive School Climate and Child Well-Being. – New York, 2022.
8. Oʻzbekiston Respublikasi “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020